

НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК РА
ИНСТИТУТ АРХЕОЛОГИИ И ЭТНОГРАФИИ

КУЛЬТУРА ДРЕВНЕЙ АРМЕНИИ

XIII

Материалы
республиканской научной сессии

Издательство "Мугни"
Ереван 2005

ՀՀ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
ՀՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ՀԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՄՇԱԿՈՒՅԹԸ

XIII

Ելութեր
հանրապետական գիտական նստաշրջանի

«Մուղնի» հրատարակչություն
Երևան – 2005

ՀՏԴ 941 (479.25)

ԳՄԴ 63.3 (2Հ)

Հ 590

Տպագրվում է ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության
ինստիտուտի գիտական խորհրդի որոշմամբ

Պատասխանատու խմբագիրներ՝
Ա.Ա. ՔԱԼԱՆԹԱՐՅԱՆ, Ռ.Ս. ԲԱԴԱԼՅԱՆ, Պ.Ս. ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ

Հին Հայաստանի մշակույթը. – XIII պրակ.
Հ 590 Նստաշրջանի նյութեր. - Եր., «Մուղնի» հրատ., 2005,
268 էջ:

ԳՄԴ 63.3 (2Հ)

ISBN 99941-33-28-4

© ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ

ԱՌԱՏԱՇԵՆԻ ՆԵՈՒԹՅԱՆ ԲՆԱԿԱՏԵՂԻ
ՀԱԲՈՒՍԱԲԱՆԱԿԱՆ ՆՅՈՒԹԵՐԸ
(2003-2004 թթ. ուսումնասիրությունների նախնական
արդյունքները)

Առատաշենի նեոլիթյան բնակատեղին Հայաստանի Հանրապետությունում ներկայումս հայտնի հնագույն վաղ երկրագործական բնակատեղին է, որտեղ առկա են մշակաբույսերի վերաբերյալ հնաբուսաբանական փաստագրված տվյալներ: Հնաբուսաբանական գտածոները հայտնաբերվել են կավածեփ կառույցների և շինությունների բեկորներից, ինչպես նաև կրակատեղիներից:

Հայաստանում բուսական մնացորդների կիրառումը հողե կամ կավե կառույցների շինարարությունում (անգամ խեցեղենի արտադրությունում) որպես կապակցող բաղադրամաս, այս կամ այն չափով կիրառվել է բոլոր ժամանակներում և կիրառվում է ցայսօր: Առատաշենի բնակատեղիում շինարարության մեջ որպես կապակցող նյութ կիրառվել են մշակաբույսերի կալսումից ստացված թափոնները և որոշ մոլախոտեր: Այստեղ բուսական մնացորդները, կազմված լինելով գլխավորապես օրգանական նյութից, հազարամյակների ընթացքում քայքայվել են՝ կավի մեջ թողնելով միայն երբեմնի այնտեղ ներփակված բուսական մնացորդների դրոշմները: Այսպիսով՝ ըստ բնակավայրի կավածեփ շրջանածն կառույցներում (վառարաններ, պահեստարաններ), արևի տակ չորացված հողածեփ աղյուսներում, հյուղակների պատերի ծեփում ներփակված բուսական մնացորդների դրոշմների որոշվել են հետևյալ մշակաբույսերը. հացազգիներից՝ *երկհատիկ ցորեն (Triticum dicoccum)* և *մերկահատիկ վեցաշաղթ գարի (Hordeum vulgare subsp. vulgare convar. coeleste)*, բակլազգիներից՝ *մանրահատիկ ուտելի նուս (Lens culinaris subsp. microsperma)* և *ֆրանսիական նուս (Vicia ervilia)*, կաղամբազ-

զիններից՝ մանրապտուղ սորուկ (*Camelina microcarpa*; յուղատու): Բացի թվարկված մշակաբույսերից կավի բեկորներում մեծ քանակությամբ հայտնաբերվել են *անապատային վառվռուկի* (*Alyssum desertorum*) պատիճակներ և *թուխ դունի* (*Cyperus fuscus*) մեկ ընկուզիկի դրոշմ ածխացած հատիկի մնացորդով: *Անապատային վառվռուկը* ներկայումս էլ այդ տարածքում աճող և շրջակայքում լայնորեն տարածված մոլախոտ է: Կավի բեկորներում հայտնաբերված թեփուկների, հասկիկների, պատիճակների, ունդերի և հատիկների դրոշմները սովորաբար սին են, բայց երբեմն պարունակում են ածխացած հատիկներ և սերմեր, որոնք շինարարական ցեխի մեջ են ընկել պատահականորեն (*Hovsepian, 2004*):

Չաշվի առնելով կավածեփ կառույցներից հայտնաբերված բույսերի ֆենոֆազային տվյալները (*Тахтаджян, Федоров, 1972; Սկրտչյան, 2003*) կարող ենք ենթադրել, որ Առատաշենի բնակատեղիում նեոլիթյան ժամանակաշրջանում շինարարական ամենաակտիվ ժամանակաշրջանը եղել է հունիս և հուլիս ամիսներին:

Բնակավայրի նեոլիթյան շերտերի կրակատեղիների հողի ֆլորացիայի արդյունքում հայտնաբերվել են *մերկահատիկ գարու* և *երկհատիկ ցորենի* հատիկներ, *մանրահատիկ ուտելի ոսպի* սերմեր, ինչպես նաև ջրաճահճային բույս *ծովափնյա պալարածլուկի* (*Bolboschoenus maritimus*) ընկուզիկներ և սերմեր, մոլախոտերից՝ *սպիտակ թելուկի* (*Chenopodium album*) և *սովորական հավակատարի* (*Amaranthus retroflexus*) սերմեր: Կրակատեղիներից հայտնաբերված ամբողջ հնաբուսաբանական նյութը ածխացած է (*Hovsepian, 2004*):

Կրակատեղիներից գտնվել են նաև խոտակեր անասունների հանքայնացած կոպրոլիթի մանր կտորտանքներ:

Առատաշենի բնակավայրից հայտնաբերված (2003-2004) բոլոր բույսերը ուտելի են՝ ունեն ուտելի սերմեր, պտուղներ կամ/և ընծյուղ (*Hillman, Colledge, Harris, 1989*).

Ամփոփելով ստացված տվյալները կարող ենք եզրակացնել, որ Առատաշենի բնակիչները նեոլիթյան ժամանակաշրջանում արդեն մշակել են այնպիսի հացաբույսեր ինչպիսիք են *երկհատիկ ցորենը* և *մերկահատիկ վեցաշաղթ գարին*, բակլազգիներից՝ *մանրահատիկ ուտելի ոսպ* և *ֆրանսիական ոսպ* (*համրիչանման գյուլուլ, վիկ*), ինչ-

պես նաև յուղատու կաղամբազգի՝ *մանրապտուղ սորուկ*: Մշակաբույսերից զատ Առատաշենի նեոլիթյան ժամանակաշրջանի բնակիչները իրենց սննդում լայնորեն կիրառել են շրջակայքում աճող բազմապիսի վայրի ուտելի բույսեր, ինչպիսիք են օրինակ *անապատային վառվռուկը*, *ծովափնյա պալարածլուկը*, *թուխ դունը*, *սպիտակ թելուկը*, *սովորական հավակատարի*: Բոլորովին չենք բացառում այն հանգամանքը, որ բացի թվարկված բույսերից Առատաշենի բնակիչները մշակելուց կամ շրջակայքից հավաքելուց լինեին այլ բույսեր ևս, որոնք սակայն որևէ կերպով չեն պահպանվել:

Գրականություն

1. *Սկրտչյան Ա.Լ.* 2003. Արարատյան գոգավորության մոլախոտային ֆլորան և բուսականությունը / "Չանգակ-97", Երևան, 216 էջ + 12 էջ ներդիր:
2. *Тахтаджян А.Л., Федоров А.А.* 1972. Флора Еревана, Определитель дикорастущих растений Араратской котловины / Изд. "Наука", Ленинград, 395 с.
3. *Hillman G.C., Colledge S.M., Harris D.R.* 1989. Plant-food economy during the Epipalaeolithic period at Tell Abu Hureyra, Syria: dietary diversity, seasonality, and modes of exploitation // Foraging and farming: The evolution of plant exploitation, UNWIN HYMAN, London, pp. 240-268.
4. *Hovsepian R.A.* 2004. Archaeobotanical finds of six-rowed barley (*Hordeum vulgare*) from the Neolithic layers (7th-6th millennia b.c.) of the Aratashen settlement of Armenia // Flora, vegetation and plant resources of Armenia, 15, Yerevan (in print).

Ընտանիք		Տեղավայր												
Poaceae		<i>Triticum dicoccum</i> (Schr.) Schuebl.	<i>Triticum sp.</i> (անընտանյան)	<i>Hordeum vulgare</i> L. subsp. <i>vulgare</i> convar. <i>coeleste</i> (L.) A. Tref.	<i>հացագգիների</i> անորոշելի մնացորդներ	<i>Lens culinaris</i> Medik. ssp. <i>microsperma</i> (Baumg.) Bar.	<i>Vicia ervilia</i> (L.) Willd.	<i>Alyssum desertorum</i> Stapf	<i>Carum microcarpa</i> Andz.	<i>Cyperus cf. fuscus</i> L.	<i>Bolboschoenus maritimus</i> (L.) Palla	<i>Chenopodium cf. album</i> L.	<i>Amaranthus cf. retroflexus</i> L.	Coprolite
UF	Str.	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	12	14	15
Նեոլիթյան I՝ վերին շերտ														
401		-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-
402		-	+	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-
403		-	-	-	+	+	-	+	-	-	-	-	-	-
404		-	-	-	+	-	-	+	-	-	-	-	-	-
406		-	-	-	+	+	-	+	-	-	-	-	-	-
407		-	+	-	+	+	-	+	+	-	-	-	-	-
407		-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-
409		-	-	-	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-
94 (2002)		-	-	+	-	-	-	+	-	+	-	-	-	-
Արդյունքում		-	+	-	+	+	-	+	+	+	-	-	-	-
Նեոլիթյան II՝ ստորին շերտ														
275		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+
237		-	-	+	+	-	-	+	+	-	-	-	-	-
273		-	-	+	+	-	-	+	-	-	-	-	-	-
		-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
318		-	-	+	-	-	-	-	?	+	-	-	-	-
324		-	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
274	K01	-	-	+	-	+	-	+	+	-	-	-	-	-
266	K02	-	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
269A	K05	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-
268		+	-	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-
273	K06	-	-	+	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-
289		-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
268	K09	-	-	+	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-
313		C3	-	+	-	-	+	-	+	-	-	-	-	-
336	1	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-
314a	2	-	-	-	+	-	-	+	-	-	-	-	-	-
314a	3	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
316	X	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-
		-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
273	19	-	+	+	-	-	-	+	+	-	-	-	-	-
314-1	21	-	-	-	+	-	-	+	-	-	-	-	-	-
314-2	22	+	-	-	+	+	+	+	-	-	-	-	-	-
314-3	24	-	-	+	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-
314-4	25	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-
		-	-	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-
314-5	26	-	-	+	+	-	-	+	-	-	-	-	-	-
321	31	-	-	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-
325		-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-
321	34	+	-	+	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-
242	36	-	-	-	+	-	-	+	-	-	-	-	-	-
326	48	-	-	+	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-
273	51	+	-	-	-	-	-	+	-	-	+	-	+	+
320(I d)		-	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
244	F13	-	-	+	-	-	-	-	-	-	+	+	+	-
290c	K01b	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-
291		-	-	+	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-
292		-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-
294		-	-	+	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-
341		-	-	+	-	+	-	-	-	-	+	-	-	+
Արդյունքում		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+

2003 և 2004թթ. Առատաշենի նեոլիթյան բնակատեղից հայտնաբերված հնարուսաբանական գտածոները